

На противагу їм, 4-конституентні конструкції перебувають на початковій стадії граматикизації – починають втрачати формальні показники лексичного значення, звужувати його та підпорядковувати граматичному значенню. Подібна ситуація спостерігається також у 2-конституентних конструкціях, які, у своїй більшості, знаходяться на початковій стадії граматикизації, адже лексичне значення одного з компонентів превалює над граматичним значенням цілої конструкції тощо.

Як засвідчують факти, до остаточного завершення процесу граматикизації, як це відбулось у випадку зі складеними однослівними прийменниками, а саме до переходу граматичних одиниць з категорії комплексних багатослівних прийменників у категорію складених однослівних, відсутні будь-які передумови для подальшої транспозиції таких одиниць.

Перспектива подальшого дослідження полягає в аналізі інших груп службових слів, що є об'єктом граматикизації, а у подальшому й транспозиційних процесів. Важливим напрямом досліджень може стати вивчення функціональної та дискурсивної семантики цих одиниць у мові.

Литература:

1. Гак В. Г. Транспозиция / В. Г. Гак // Языкознание : большой энциклопедический словарь [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2000. – С. 519.
2. Ковбаско Ю. Г. Лексикалізація та граматикизація як способи творення і функціонування локативних й темпоральних лексичних одиниць / Ю. Г. Ковбаско // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. – Чернівці : Видавничий дім «РОДОВІД», 2015.
3. Маркарян Р. А. Грамматикализация и лексикализация / Р. А. Маркарян // Вестник РАН, № 6. – М., 1969. – С. 69–77.
4. Brinton L. J., Traugott E. C. Lexicalization and Language Change / L. J. Brinton, E. C. Traugott. – N.Y. : CUP, 2005. – 215 p.
5. Haspelmath M. From Purposive to Infinitive: a Universal Path of Grammaticization / M. Haspelmath // Folia Linguistica Historica. Volume 23, Issue Historica Vol. 10, 1–2. – Berlin : Mouton de Gruyter, 1989. – Pp. 287–310.
6. Haspelmath M. On Directionality in Language Change with Particular Reference to Grammaticalization / M. Haspelmath // Up and Down the Cline – The Nature of Grammaticalization. – Amsterdam : University of Amsterdam, 2004. – Pp. 17–44.
7. Heine B. Grammaticalization / B. Heine // The Handbook of Historical Linguistics, ed. by Brian D. Josef and Richard D. Janda. – Oxford : Blackwell, 2003. – Pp. 575–601.
8. Himmelmann N. P. Lexicalization and Grammaticalization: Opposite or Orthogonal? / N. P. Himmelmann // What Makes Grammaticalization? A Look from its Fringes and its Components, ed. by Bisang W., Himmelmann N. P., Wiemer B. – Berlin : Mouton de Gruyter, 2004. – Pp. 21–42.
9. Hoffman. Grammaticalization and English Complex Prepositions. A Corpus-based Study / S. Hoffmann. – London, N.Y. : Routledge, 2005. – 214 p.
10. Kovbasko Yu. H. Prepositions of Place from Historical Perspective and the Preconditions for Their Transposition / Yu. H. Kovbasko // Наукові записки. Серія: Філологія (мовознавство). – Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2013. – Вип. 18. – С. 34–42.
11. Kovbasko Yu. H. Prepositions of Time from Historical Perspective and the Preconditions for Their Transposition / Yu. H. Kovbasko // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. – Чернівці : Видавничий дім «РОДОВІД», 2014. – Вип. 690–691: Германська філологія. – С. 270–275.
12. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. – N.Y. : Longman, 2000. – 1779 p.
13. Traugott E. C. Exaptation and Grammaticalization / E. C. Traugott // Linguistic Studies Based on Corpora. – Tokyo, Hituzi Syobo Publishing Co., 2004. – Pp. 133–156.
14. Vogel P. M. Grammaticalization and Part-of-Speech Systems / P. M. Vogel // Approaches to the Typology of Word Classes. – Berlin, N.Y. : Mouton de Gruyter, 2000. – Pp. 259–284.
15. Willis D. Syntactic Lexicalization as a New Type of Degrammaticalization / D. Willis // Linguistics 45(2). – 2007. – Pp. 271–310.
16. Wischer I. Grammaticalization versus Lexicalization: 'Methinks' There Is Some Confusion / I. Wischer // Pathways of Change: Grammaticalization in English. – Amsterdam : University of Amsterdam, 2000. – Pp. 355–370.

УДК 821.161.2 – 31 Копиленко.09

І. А. Коломієць,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків

ОБРАЗ БЛАЗНЯ: ДИНАМІКА РОЗВИТКУ В ТВОРЧОСТІ О. КОПИЛЕНКА 1920–30-Х РОКІВ

У статті проаналізовано художню реалізацію образу блазня у творчості О. Копиленка. На матеріалі романів письменника «Визволення» та «Народжується місто» досліджено особливості функціонування та смислової трансформації цього образу – від сміховинно-сатиричної традиції до проблематики юродивості та божевілля в літературі 1920–30-х років. Висновок про важливу символічну роль образу блазня в рамках літературного контексту доби надає можливість нового підходу до інтерпретації художніх творів цього періоду, їх ролі в соціалістичній парадигмі першої половини ХХ століття.

Ключові слова: динаміка образу, блазень, юродивий, виробничий роман, інтелектуальний роман, соціалізм.

ОБРАЗ ШУТА: ДИНАМІКА РАЗВИТИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ А. КОПЫЛЕНКО 1920-30-Х ГОДОВ

В статье предпринята попытка анализа художественной реализации образа шута в творчестве А. Копыленко. На материале романов «Рождается город» и «Освобождение» исследованы особенности функционирования и смысловая трансформация этого образа – от юмористически-сатиричной традиции и до проблематики юродивости и сумасшествия в литературе 1920–30-х годов. Вывод о важности символической роли образа шута в рамках литературного контекста эпохи позволяет найти новый подход к интерпретации художественных произведений этого периода, их значения в социалистической парадигме первой половины ХХ века.

Ключевые слова: динамика образа, шут, юродивый, производственный роман, интеллектуальный роман, социализм.

THE IMAGE OF FOOL: DYNAMICS OF THE DEVELOPMENT IN ALEXANDER KOPYLENKO'S NOVEL FICTION

In the article the literary realization of the image of jester in creative activity of A. Kopylenko is analyzed. Based upon the content of writer's novels «Liberation» («Vyzvolennya») and «The City is Rising» («Narodjuyetsya misto») the both this image's features of functioning and transformation of meaning are studied within the frameworks of humor tradition and problematic of god's fool and madness in the literature of 1920–30th. In A. Kopylenko's literary activity was observed seman-

tic grading and dynamic of the popular at that time artistic image of a jester: revealing and radical trickster Antin changes to passive, inactive holy fool Vahrah. Writer managed by this symbolic episode to show the existential alienation and needlessness motif – Antin and Vahrah were in the position of «black sheep» because their views conflicted with generally accepted postulates of socialism building. Divergence of social development has caused a deep personal crisis, so these characters are endowed by clown features. The character of the earlier novel Antin tries to protest, but Vahrah which is character from the Socialist Realism oriented work differs humility bordering on madness. The conclusion about the significant symbolic sense of the jester's image in literary context of that time makes possible the new approach in the interpretation of fiction.

Key words: the dynamic of image, trickster, jester, holy fool, manufacture novel, intellectual novel, Socialist Realism.

Українська література 1920–30-х років у дискурсі сучасного гуманітарного знання представлена доволі різнобічно. Олександр Копиленко належить до когорти видатних письменників того часу, але, попри його читацьку популярність, особливо у сфері дитячої літератури, глибину творчої спадщини письменника досі не поціновано достатньою мірою.

Перший роман О. Копиленка «Визволення» став гучним явищем одразу з моменту опублікування в 1929 році. Так само швидко автор потрапив під тиск негативної критики, яка наполягала: «Слід підкреслити його неприйнятність для нас як твору, що об'єктивно сходить на рейки дрібно-буржуазно-міщанського висвітлення актуальних проблем, типів і стосунків сьогоднішнього життя» [7, с. 88]. В останні роки значно зростає інтерес учених до творчості О. Копиленка. Фахові дослідження зосереджено на складових його прози, що стосуються універсально-культурних категорій, урбаністичної тематики, міського простору, контрасту між містом і селом (В. Мельник, О. Пашник, М. Сподарець, Т. Тимошенко, Я. Цимбал та ін.).

Мета цієї статті – визначити особливості реалізації образу блазня у романах письменника «Визволення» (1929) та «Народжується місто» (1932), дослідити динаміку цього образу та його значення в контексті соцреалістичної парадигми 1920–50-х років. Матеріал двох творів автора, близьких за часом написання, але різнопланових за естетико-стильовою специфікою, настановлює на детальний аналіз двох епізодів, пов'язаних із появою в них образу блазня, а зокрема – комедіантського капелюха.

У літературній традиції різних народів, в тому числі європейських, розвиток великих епічних форм супроводжувався залученням до їх структури компонентів та фігур, походження яких стосується дрібних пародійних, сатиричних чи гумористичних фольклорних жанрів. Такою є й генеза образу блазня, крутія та дурня: «Крутії, блазень та дурень створюють навколо себе особливі світці, особливі хронотопи» [1, с. 309]. За М. Бахтіним, ці образи для літератури характеризуються набором ознак, згідно з якими вони: пов'язані з театральною традицією та видовищними масками; діють у переносному та навіть у протилежному значенні від того, яке безпосередньо передають; відображають певне інакше буття, набувають статусу «лицедіїв життя» [1, с. 309] і поза межами цієї ролі взагалі не існують.

Звернення літераторів 20–30-х років минулого століття до теми трагікомічності буття на межі з божевільям пояснюється суперечностями доби, що виникали в час зародження радянської ідеології, напередодні появи соцреалізму. Вторгнення політичної складової на арену мистецтва, пильне око офіційної критики створювали атмосферу напруженості у творчих колах. Про поширення образу божевільні в цей період Є. Гай зазначає: «Це метафоричний образ стану, в якому перебуває суспільство» [2, с. 49]. Показовою стала поява таких творів, як, наприклад, «Санаторійна зона» (1924) М. Хвильового, «Народний Малахій» (1927) М. Куліша, «Вуркагани» (1927) І. Микитенка; тобто суспільно-політичні умови сприяли продовженню розпочатого ще Л. Українкою, І. Франком, В. Винниченком зростання уваги до типажів особистості з роздвоєнням душі чи психічними відхиленнями. З цієї причини в художніх текстах виникають суміжні за функціональністю образи юродивого та блазня (або: дурня, клоуна, комедіанта, трикстера [3]).

Наприкінці роману «Визволення» апогеєм ідейного протистояння між двома героями стає сцена, в якій Петро Гамалія рушає на автомобілі центральною вулицею Харкова, а його брат Антін падає на брук у капелюсі клоуна: «Руками вп'явся в борт машини, ніби хотів затримати її. Саву здивувала зміна в Антоновій зовнішності, лахміття замість одягу і новий капелюх дивного фасону на голові. Такі капелюші носять церковні провінціальні комедіанти» [4, с. 185]. Із перших сторінок розгортається історія конфлікту між братами. Антін та Петро Гамалії обрали різні життєві шляхи, під час протистояння 1917 року долучилися до протилежних політичних таборів: «Обидва були в українських есерах. Старший брат став боротьбистом, поїхав панцерником з червоним прапором за свою Україну, Антін надіявся на жовто-блакитні легіони з виділими шликарами» [4, с. 18]. Тема братерської ворожнечі є яскравим відтінком тогочасних суспільних процесів, втіленим у таких творах, як «Мати» М. Хвильового, «Вершники» Ю. Яновського, «Брати» І. Микитенка, «Залізниця» В. Сосюри.

Особливою гострото суперечка героїв набуває у ретроспективному епізоді, коли Петро, тодішній голова трибуналу, відмовляється відправити брата на смерть – розстріл Антонові замінили «десятьма роками в'язниці із суворою ізоляцією й позбавленням прав на п'ять років» [4, с. 18]. І хоч Антон переживав у цей час певне сум'яття, «бо набридло все, почали мучити сумніви, заплутався у власних поглядах, програмах, згубив шлях» [4, с. 18], однак він все ж убачав неминучість національної трагедії в більшовицькому режимі. Саме у вуста цього героя, що подає себе як вірного сина своєї вітчизни, в романі вкладає гарячі промови на захист патріотизму, необхідності самовизначення українців. Антін серед центральних персонажів у творі є чи не єдиним, хто, хоч і на словах, але відкрито протистійть радянському ладові. Проте назвати його однозначним сухим типом резонера національної ідеї не можна – інколи відчувається його особиста невпевненість у всьому, що він висловлює в своїх численних промовах.

Моральний занепад, нездатність до активних дій всупереч встановленій суспільній системі призводять Антона до злосливості, пияцтва, ненависного ставлення до представників влади, яких уособлює його брат Петро. Учасник громадянської війни на боці «червоних», нині Петро – партійний керівник, директор тресту. Він кинув у рідному селищі дружину й трьох дітей, отримав умови для кар'єри у новоутвореній столиці. Образ Петра чітко вписується у певні ідейно-політичні рамки доби, але з точки зору психологічного портрету є складним та неоднозначним. У Харкові Петро взяв за дружину молоду Мар'яну, дочку київських інтелігентів-патріотів. Раптово відкриваються деталі причетності Петра до смерті брата Мар'яни. Та попри хиткий статус у колі близьких (дружина зневажає, брат ненавидить, син збайдужілий і навіть змінив батькове прізвище), Петро виявляє себе як людина непорушна у суспільних ідеалах, пробує виправдати свою партію: «...А ми, господарі революції, каменярі нових, могутніх споруджень, ми діяли кожен сам по собі, відповідаючи за власний крок і прислухаючись до класової свідомості. Бо не було часу сидіти над книжками, а друзі всі носили через плече рушницю і кров'ю своєю залили степи. Так, молодь нас не осудить, бо ми хоч і робили багато помилок, але наші помилки не є закон, нам революція залишила порожні, дикі, і недосліджені простори» [4, с. 141–142].

Фінальний епізод із капелюхом має потужне смислове навантаження. Позбавлений права самореалізації, Антін пропадає по пивницях, більярних. Конфлікт із братом і всією політичною системою закінчується тим, що Антін втрачає сили

щось змінити, з'являється перед братом в образі блазня: «Я – славетний Сковорода наш, тільки навиворіт. Цієї ненависті навчив мене брат рідний, ти, що не розстріляв тоді, як я вірив у добро» [4, с. 185].

Ідентичним розглянутому є епізод у творі «Народжується місто». Проте інакший естетико-стильовий контекст другого роману відкриває нові грані в образі блазня, який вдруге яскраво виникає у творчості О. Копиленка.

Роман про побудову на околицях Харкова робітничого житлового містечка можна класифікувати як виробничий роман. На це вказує промислово-будівнича тематика, контраст між позитивною та негативною групою персонажів, де перші – «ідейно підковані» радянські люди, а другі – носії антибільшовицької свідомості. У романі «Народжується місто» відбувається мотивне дежавю: посеред гладкої траси, що пролягає від Харкова до новозбудованого Стальгорода, мчить автомобіль інженера будівництва Микити Павлюка, а посеред дороги опиняється постать: «Микита побачив перед собою високого незграбного чоловіка з бородою пірата, в пальті барахольщика і в капелюсі клоуна» [5, с. 143]. Філософ на прізвище Вахрах – знайомий сімейства головної героїні Тані Кааб. Родичі Тані з підозрою сприймають суспільні перетворення. Батько-професор, мати-домогосподарка, їхні діти – Всеволод, що працює в тресті, і безробітна Галина – усі мають ідеологічні «вади», є потенційними ворогами соціалістичного ладу. Із цього приводу Таня постійно з ними сперечається. Вахрах часто гостює у Каабів, кожен його візит сповнений розлогими міркуваннями про пошуки істини – колись Вахрах справді викладав філософію: «Скоротила професора Вахраха революція. Ще в 1920 році студенти заявили: непотрібна філософія, яку викладав цей професор. Їм потрібна була філософія нова, на основі якої будеться соціалізм» [5, с. 31].

У романі «Народжується місто» Вахрах асоціюється з дореволюційним ладом – має поношений одяг, кошик замість портфеля, незмінні з роками звички й погляди. Письменник створює образ сестри Вахраха, єдиної його опори: «І ніколи Феня нікому не скаржилася, що вона утримує рятівника людства. Як же можна інакше думати про людину, яка не пішла працювати до комуністів, що без ніякого страху перед богом позакривали церкви? І Феня молилася за свого праведника-брата і за грішників-більшовиків. <...> Але дзвони познімали, з проповідей Фені поглузували біля церкви... Піонери сміялися з дивної тітки, що плакала над шматками міді...» [5, с. 33].

Близькою роману О. Копиленка за часом створення є п'єса М. Куліша «Народний Малахій» (1927), про головного героя якої відомо, що «Сакралізація його постаті, християнська символіка його імені, пророчий зміст його слів, численні біблійні ремінісценції настановлюють на думку про юродивий характер цього образу» [2, с. 49]. Вахрах, витворений у руслі сміховинної традиції, як і Стаканчик, має риси юродивого. Опис схиленого професора і його сестри пронизано насмішкою над двома диваками у руслі соціалістичного заперечення християнської віри, однак сцена біля дороги, клоунський вигляд із акцентом на юродивості приховують справжню трагедію особистостей, яку можна спроекувати на весь народ.

У контексті обох романів О. Копиленка й літератури цієї доби символ клоунського капелюха підпадає під смислову градацію. Спостерігаємо динаміку в образі блазня: у романі «Визволення» сатиричний образ патріота Антона означає активний опір, нещадне викривання химерних дій більшовиків напередодні масових розправ з незгодними в 30-х рр. Петро хоче допомогти братові, припрошує його до машини: «Ти – блазень! Ти – йолоп, п'яниця! Не збирай ярмарку, а, коли хочеш, сідай, поїдемо і поговоримо десь на дозвіллі...» [4, с. 186]. Антон лишається поза більшовицьким шляхом у «світле майбутнє». Ця тенденція до отримання представниками української інтелігенції статусу перебування «на узбіччі» життя відзначена Ю. Шерехом [15]: тривало усунення їх від суспільних процесів, що породжувало розчарування в національних ідеалах, особистих можливостях, передчуття недовільності їхнього фізичного існування.

Незважаючи на соцреалістичну спрямованість роману «Народжується місто», образ блазня тут можна розглядати як інтертекстуальний компонент. Професор Вахрах, як і Антін, має роль блазня, але з ознакою юродивості, що ставить його в особливі умови: «Відчужуючи себе від загалу, одягаючи ретязі юродивості, сподвижник нібито заручається дозволом викривати. Але він не закликає до змін; його протест не має нічого спільного з бунтом, радикалізмом або реформаторством. Юродивий не посягає на соціальний лад, він викриває людей, а не умови» [6, с. 156]. Антін зберігає сутність сатирика, злого викривателя, застосовує засоби сміху, іронії над Петром, більшовиками, над самим собою: «Сміх – не тільки щит проти гордині, проти перебільшення своїх заслуг перед богом, але й проти страху. <...> Гумор пом'якшує страх страждань» [6, с. 77]. А Вахраху навіть не надано часу на виклад його позиції: «Товаришу Павлюк! Коли ви візьмете в машину оце опудало, я пушу «бенца» в той рівчак і розіб'ю як горщик!» [5, с. 144].

Отже, втілений у Вахраху образ блазня уособлює невдачу у протистоянні соціалістичному будівництву, яке тоді набирало темпів. Дієвий протест національних сил із глузливою викривальністю та сатиричністю переростає у юродство, вимушене смирення і божевілля. Такі смислові відтінки характеризують градацію образу блазня в романах О. Копиленка «Визволення» та «Народжується місто» як один із способів трактування сутності тодішнього переломного моменту в історії українського суспільства. Аналіз ключових образів та інших художніх компонентів прози письменника відкриває перспективу для подальших досліджень у контексті вивчення вітчизняної літератури 1920–30-х років.

Література:

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М. М. Бахтин. – М.: Худож. лит., 1975. – 504 с.
2. Гай Є. Божевільний, юродивий, блазень як модус співіснування митця і суспільства у літературі 20-х – початку 30-х років ХХ ст. (На прикладі драматургії Миколи Куліша) [Електронний ресурс] / Євгенія Гай // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – Вип. 18. – К.: Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, 2010. – С. 48–54. – Режим доступу: http://www.ilnan.gov.ua/Lit_obr/18-lit_obr.pdf.
3. Керень К. Трикстер и Древнегреческая мифология / Карл Керень [Електронний ресурс] // Трикстер. Исследование мифов североамериканских индейцев с комментариями К. Г. Юнга и К. К. Керень / П. Радін. – СПб., 1999. – 288 с. – Режим доступу: <http://ec-dejavu.net/t-2/Trickster-3.html>.
4. Копиленко О. І. Буйний хміль: Роман; повість; оповідання / упоряд. та післям. Л. О. Копиленка / Олександр Копиленко. – К.: Дніпро, 1990. – 416 с.
5. Копиленко О. І. Вибране / Олександр Копиленко. – К.: Рад. письменник, 1948. – 256 с.
6. Лихачев Д. С., Панченко А. М. «Смеховой мир» Древней Руси / Д. С. Лихачев, А. М. Панченко. – Л.: Изд-во «Наука», 1976. – 204 с.
7. Овчаров Г. «Визволення» О. Копиленка / Г. Овчаров // Критика. – 1930. – № 7-8. – С. 64–89.
8. Пастушок Г. Символіка середньовічного блазня в семіотично-релігійному контексті «бестіарію» / Галина Пастушок // Вісник Львівського ун-ту. Серія: Іноземні мови. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка. – Вип. 18. – С. 211–219.
9. Шерех Ю. Людина і люди: («Місто» Валеріана Підмогильного) / Юрій Шерех // Вибрані праці: У 2 кн. Кн II. Літературознавство / Юрій Шевельов; упоряд. І. Дзюба. – К., 2008. – С. 369–381.